

Tokaj-Hegyalja mint történeti táj

A Tokaj-hegylajai történelmi borvidék területét Réthelyi Miklós nemzeti erőforrás miniszter történeti tájjá nyilvánította.¹ A tájökölógusok és geográfusok szerint történeti tájnak tekinthető az a terület, amely „az ember és a természet együttes munkájának eredményeképpen jött létre, tükrözi és őrzi az organikus fejlődés eredményeit, történeti, asszociatív (szimbolikus) jelentőséggel bír, vizuális-esztétikai értékkel rendelkezik és topográfiailag körülhatárolható egységet alkot.”²

Tokaj-Hegyalja történeti tájjá nyilvánításának célja – a rendelet indoklása szerint – a történeti borvidék (kültúrtáj) épített örökségének – beleértve pincerendszerét is –, természeti környezetének és hagyományos tájhasználatának megőrzése és fenntartható használatának biztosítása. Történeti tájként műemléki védelemben részesül: Abaújszántó, Bekecs, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Bodrogolaszi, Erdőbénye, Erdőhorvát, Golop, Hercegkút, Legyesbénye, Makkoshotyka, Mád, Mezőzombor, Monok, Olaszliszka, Rátka, Sárzaszány, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szegi, Szegilong, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tolcsva és Vámosújfalú teljes kül- és belterülete.

Tanulmányunkban a tájhasználat kialakulásával és történeti változásaival foglalkozunk.

A tájhasználat kezdete (Alkalmazkodás és átfarmálás)

Tokaj-Hegyalja – a Zempléni-hegység keleti peremlépcsős szegélyterülete – két lépcsőfokkal ereszkedik le a Bodrog- és a Taktaköz alluviális síksága felé. A magasabb peremlépcsőt 250–300 méteres dombok (szőlőhegyek) alkotják. Az alacsonyabb (120–150 méteres) peremlépcső, ahol a falvak és mezővárosok két településsorban helyezkednek el, 2–3 km széles. A kétlépcsős tájat, a hegy- és domblábfelcsúszó eróziós medencék, félmedencék és völgyközi háta tagolják. Az alacsony lépcsőtől emelkedik ki az 514 méteres Tokaji- (Kopasz-) hegy és a sárospataki kisebb rögcsoport (Gombos-hegy, Mandulás, Somlyód). A hegylajai települések területe a két geomorfológiai lépcsőn túl a Zempléni-hegység belső (erdős) területeire és az említett alluviális síkságokra is kiterjed.³

A Tokaj-hegylajai történelmi borvidék a XVII–XVIII. század óta gazdaságföldrajzi egység.⁴ Területe (887 km²) a természetföldrajzi tájfelosztás szerint hat kistájhoz tartozik.⁵ A mikrorégió természetföldrajzi adottságai (a makro- és mikrorelief, a talaj, a mezo- és mikroklíma stb.) összességében kedvezőek a szőlő- és borgazdaság, a szántóföldi növénytermesztés, a differenciált ártéri gazdálkodás és az erdőelés számára.⁶

A táj első használói, a prehisztórikus idők kisebb-nagyobb embercsoportjai életfenntartó tevékenységükkel nem változtatták meg a természeti környezetet. Az őstársadalmak által létrehozott kultúrtáj-kezdemények kis területfoltok („szigetek”) voltak az alapvetően érintetlen nyerstájban. A 750-től 900-ig tartó száraz klímaperiódus alatt a művelt földek többnyire megsemmisültek és visszatermesztettedek. A honszerző magyarság először a déli (Tarcal és Szerencs környéki) részekben telepedett meg, majd fokozatosan elfoglalta a Hegyalja (=Erdőkalja) teljes területét.

A táj természeti erőforrás-kínálata megfelelt ősünk környezet- (élettér-) igényének, a nagyállattartó és alárendelten földművelő, szőlő- és bortermező tevékenységének. A táj humanizációja és gazdasági

¹ 5/2012. (II.7.) NEFMI rendelet. Magyar Közlöny 2012. évi 14. sz.

² Kollányi László: Tájak történetisége és a történeti tájak meghatározásának kérdései. In: Csorba Péter – Fazekas István (szerk.): Táj kutatás – tájökölógia. Debrecen, 2008. 89–94.

³ Peja Győző: A Zempléni-hegység felépítése, kialakulása és felszíne. In: Nagy Lajos (szerk.): Zempléni-hegység (Útikalauz). Miskolc, 1958. 3–20.

⁴ Frisnyák Sándor: Adalékok a hegylajai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához (16–19. század). Földrajzi Közlemények, 1993. 1–13.

⁵ Dövényi Zoltán: Magyarország kistájainak katasztere. Budapest, 2010.

⁶ Boros László – Horváth Gergely – Csüllög Gábor: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának természetföldrajzi alapjai. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Tokaj-hegylajai borvidék – Hazánk első történeti tája. Nyíregyháza–Szerencs, 2012. 23–40.

birtokbavétele egyrészt a honfoglalók természetismeretét és a termelési folyamatokban szerzett gyakorlati tudását, másrészt alkalmazkodó képességét bizonyítja. A települések helyválasztását és a gazdasági tér formálását az életföldrajzi feltételek jelentősen befolyásolták. A természeti környezet és az emberi tevékenységek összhangját, a peremlépcsős táj egyes földhasznosítási övezeteinek kialakítását több évszázados kultúrtájteremtő munka hozta létre. A kultúrtáj – a történeti földrajz legfontosabb definíciója szerint – emberi munkával átalakított és folyamatosan használt természeti táj.

Az emberformálta (gazdasági) táj kialakítása az erdő és gyeptranszformációjával indult: az irtványföldeken különböző mezőgazdasági kultúrák természetével és állattenyésztéssel foglalkoztak. A hegyaljai agrárium térbeli alapszerkezetét, amelyre a későbbi korok gazdálkodása is épült, az Árpád-kori népesség hozta létre. Az egyes művelésági formák különböző magassági szinteken alakultak ki: a legmagasabb térszíneken a középhegységi erdők foglaltak helyet, s ezek keleti és déli (15-30°-os) lejtőin, kb. 250, ritkábban 300 m tengerszint feletti magasságig szőlők, az alacsonyabb lejtőszakaszon helyenként gyümölcsöskertek létesültek. Az alacsony, kis relief energiájú hegyláb felszíneken szántógazdálkodást folytattak, a tájat tagoló patak völgyek gyepsávjait kaszáló- vagy legelőként hasznosították. A tájhatárt alkotó Bodrog, mint halászó hely épült be a hegyaljai nép tevékenységi rendszerébe. A folyó, az ártéri erdő és a gyepföld a differenciált ártéri gazdálkodás szintere volt (pl. Sárospatok, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr). Az ártérövezet természetes takarmánybázisa a folyó menti települések rétgazdálkodását és legeltető állattenyésztését tette lehetővé. A települések két sorban, a Bodrog mentén és a szőlőhegyek lábánál épültek, ahonnan 4-5 km távolságon belül elérhetők a gazdasági tér munkaföldrajzi egységei (kivéve Sárospatokat, melynek határa messze terjedt a Bodrogközben).

A hegyaljai nép alapvetően önellátásra termelt, a paraszti árutermelés csak az Árpád-kor vége felé terjedt el. A XIV–XV. században a népesség növekedése szükségessé, a természeti környezet lehetővé tette a gazdasági tér fokozatos kiterjesztését. A folytatódó erdőirtás és gyepfeltérés – a Kárpát-medence más területeihez hasonlóan – az eltartóképesség növelése érdekében történt.

A természeti környezet az alkotó ember számára csak lehetőséget kínált, a megvalósítás, a reliefhez alkalmazkodó kultúrtájelemek megteremtése és racionális hasznosítása az egymást követő nemzedékek környezetátalakító munkájával történt. A tájpotenciál természeti elemeit a hegyaljai nép úgy használta, hogy tevékenysége és a táj ökológiai szerkezete között egyensúly alakuljon ki és az fenntartható legyen.

A hegyaljai gazdaság virágkora (XVI–XVIII. század)

A XVI. században, amikor a török elfoglalta a Szerémséget, hazánk leghíresebb (exportra is termelő) borvidékét, a bortermelés súlypontja áttevődött a Mátra- és a Bükkalja, Miskolc és környéke, továbbá Tokaj-Hegyalja területére.⁷ A mikrorégió ez idő tájt polikultúrás (vegyes) gazdálkodást folytatott, mely a parasztgazdaságok és majorságok földművelő, szőlő- és bortermelő, állattenyésztő és erdőelő tevékenységéből tevődött össze. A hegyaljai táj hagyományos szőlő- és borgazdasága – az autochton fejlődés és a kívülről érkező kulturális hatások (agrárinnovációk) révén az ország legjelentősebb borvidékévé fejlődött.⁸

Az antropogén hatásra felerősödő areális és lineáris erózió mérséklésére a szőlő-övezetben teraszokat, kőgátakat, vízelvezető árkokat és talajülepítő- (liktor-) gödröket létesítettek. A környezetkimélő területhasználata, a termőföld nagymértékű megbecsülése és védelme nem csak a szőlőövezetre, az egész gazdasági térré jellemző volt és maradt.

A Felvidék középkori alapítású szőlő- és borgazdasága a kis jégkor klímaváltozása következtében elpusztult vagy jelentéktelenné vált. A gazdag felvidéki empóriumok (pl. Kassa, Eperjes, Kisszeben, Lőcse és Bártfa) Tokaj-Hegyalján igyekeztek bort, majd szőlőbirtokot vásárolni. A XVI. században megjelenő és később elterjedt aszúbor keresett termék volt nemcsak a felvidéki városokban, Lengyel- és Oroszországban, később egész Európában.⁹ A termelés mennyiségéről csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. A XVIII. század vége felé 14 000 kat.hold (= 8056 hektár) szőlőterületen évente 80–100–140 000 hl bort termeltek.¹⁰ A bortermelés 90%-a a mikrorégió tizenkét mezővárosából került ki. A Hegyalján termelt bor 1/10-ét, ritkábban 20–30%-át külföldi piacokon értékesítették.

⁷ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Történeti néprajzi tanulmány. Tokaj, 1991.; Orosz István: Hagományok és megújulás. Debrecen, 1995.

⁸ Balassa i. m.; Boros László: Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Miskolc-Nyíregyháza, 1996.; Orosz István: A bortermelés társadalomformáló hatása. Tokaj-Hegyalja fénykora. História, 1998. 5-6. 36–37.

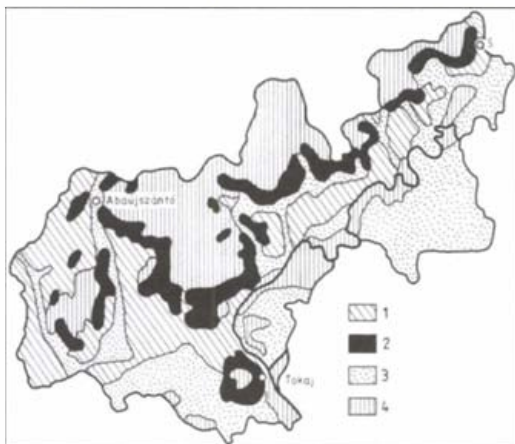
⁹ Pap M.: A tokaji. Bp., é. n.

¹⁰ Boros i. m.; Pap i. m.

A piaci konjunktúra átalakította a Hegyalja gazdálkodását, anélkül, hogy a történelmileg kialakult tájszerkezet alapvetően megváltozott volna. *A XVII–XVIII. században a településközi térben a földhasznosítás homogén egységei egymáshoz kapcsolódtak és összefüggő rendszert (gazdaságföldrajzi mikrorégiót) alkotak.*¹¹

A paraszti árutermelés, a munkaigényes szőlő- és borgazdaság az országos átlagnál nagyobb népsűrűséget és sűrűbb mezővárosi hálózatot, a jobbágyfalvaknál szélesebb körű önkormányzatot, a „szabadság kis köreit” hozta létre.¹² 1641-ben a hegyaljai mezővárosok egy csoportja *szőlőrendtartás* elfogadásával szabályozta (egységesítette) a szőlőművelés módját, a szüret időpontját, a borkészítést és -kezelést. A rendtartás körülhatárolta a borvidéket, kihagyva abból Felső-Hegyalja (Sárospatak és környéke), valamint a Szerencsi-dombság bortermelő falvait és mezővárosait. A besorolás a minőségi bortermelés alapján történt. Később, a XVIII. század elején a hegyaljai mezővárosok újabb státútuma rögzíti és szabályozza a tájhasználatot, a szőlőművelés és más gazdasági tevékenység gyakorlatát.¹³ Az 1737-es királyi rendelet zárt termőtájjá nyilvánította Tokaj-Hegyalja településcsoportját, kivéve a Szerencsi-dombság négy, jelentős szőlőültetvényekkel is rendelkező települését (Bekecs, Legyesbénye, Monok, Szerencs). A XIX–XX. század fordulóján a Szerencsi-dombság településeit is besorolták a történelmi borvidékbe.¹⁴ Az így kialakult 887 km²-es gazdaságföldrajzi területi egység a települések hivatalos (borminőségen alapuló) besorolásától függetlenül, termelési struktúrája alapján már a XVII–XVIII. században is *önálló mikrorégióként* funkcionált és épült be Magyarország földrajzi munkamegosztásába.

A szőlő- és borgazdaság dinamikus fejlődése *jelentős gazdasági erőt* hozott fel a hegyaljai mezővárosokban és falvakban. A XVIII. században a történelmi borvidék *hazánk egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott területe volt.*¹⁵ A szőlő ekkor éri el legnagyobb kiterjedését (=14 000 kat. hold). A szőlőskertek és -ültetvények 9%-kal részesedtek a mikrorégió mezőgazdasági földalapjából. A promontóriumok szőlőborítottasága 33% körül alakult.¹⁶ A szőlőföldek %-os aránya alapján nem állapítható meg területi monokultúra. A néprajz- és történettudomány művelői rendre megemlítik, hogy a bor piaci értéke kétszer-háromszor, esetenként többszörösen meghaladja a ráfordítási költségeket. Ennek megfelelően úgy vélik, hogy a XVII–XVIII. században Tokaj-Hegyalja a szőlő-monokultúra irányába haladt.¹⁷ 1913-ban (a mikrorégió hanyatló korszakában) a földalap 5%-át elfoglalt szőlőskertek és -ültetvények a kataszteri tiszta jövedelemből 18,2%-al részesedtek.¹⁸ Az extraneusi birtoklasmód, mely a XVII–XVIII. században a szőlő- és borgazdaság 45–50%-ára terjedt, azzal a következménnyel járt,

Tokaj-Hegyalja tájhasználat a XVIII. század vége felé. Jelmagyarázat: 1 = szántó, 2 = szőlő, 3 = rét, legelő, 4 = erdő. (Az ábrát szerkesztette Frisnyák Sándor, rajzolta Mikó Tamás)

¹¹ Frisnyák Sándor: Contribution to the historical geography of the market towns of the Tokaj-Hegyalja region (16th–19th). Acta Ethnographia Hungarica 1995. 40. (1–2). 185–202.

¹² Beluszky Pál: Hegyalja – A páratlan táj. In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Tokaj-hegyaljai borvidék – Hazánk első történelmi tája. Nyíregyháza–Szerencs, 2012. 7–21.

¹³ Bodó Sándor: Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. Ethnographia 1979. (4). 480–491.

¹⁴ A történelmi borvidék leghíresebb szőlőhegyei, dűlői: Tokajban a Hétszőlő (a minden kori királyok szőleje), Tarcalon a Szarvas-, Királygát-, Mandulás-dűlő, Mádon a Király-hegy, Szent Tamás-hegy, Tállyán a Görbe- és Messzelátó-dűlő, Olaszliszknán a Meszes-dűlő, Tolcsván a Szentvér- és Kincsem-dűlő, Sárospatakon a Megyer- és Király-hegy, Sátoraljaújhelyen a Szár-hegy és a Köves-hegy.

¹⁵ Hajdú Zoltán: A hegyaljai városi jellegű települések funkcióinak és hierarchikus rendjének vizsgálata, vonzáskörzeteinek elhatárolása. Studia Geographica I. Debrecen, 1977.

¹⁶ Csorba Péter: Tájökológiai kutatások Tokaj-Hegyalján. Habilitációs tézisek. Debrecen, 2000.

¹⁷ Orosz i. m. (1998); Pap i. m.

¹⁸ Frisnyák Sándor – Gál András: A filoxéra és az ármentesítés hatása Tokaj-Hegyalja tájhasználatára. In: Füleky György (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében – Tájhasználat és tájtalakulás a 18–20. században. Gödöllő, 2010. 166–172.

hogy a *történelmi borvidék jövedelmének jelentős része a Felvidék városaiba áramlott*. A Hegyalja a folyamatos tökeáramlás ellenére is gazdagodott, mint azt az épített környezet (a XVI–XIX. századi kastélyok, polgári kúriák, hatalmas borpincék, pincészek és egyéb műemlékek) is bizonyítja. A mikrorégió nem volt önellátó, a szántóföldeken nem tudták megtermelni a lakosság (1784-ben több mint 40 000 fő) és a vendégmunkások ételiszter-szükségeit. A tizenkét oppidum *egységes piacközpontként* funkcionált, meglehetősen nagy vonzáskörzettel. Tokaj, mint tisztai átkelő- (rév-)hely a Kárpát-medence egyik legjelentősebb forgalomgyűjtő és -elosztóhelye volt, és a vasút-korszakig jelentős szerepet töltött be az interregionális gazdasági kapcsolatokban.

A hegyaljai gazdaság válsága (XVIII. század vége – XX. század vége)

Tokaj-Hegyalja recesszióját – a tájtörténeti kutatók szerint – két tényező: a 18. századi *piacvesztés* (Lengyelország háromszori felosztása, 1772, 1793, 1795) és az 1885-ben megjelenő *szőlőbetegség* (filoxéra) indította el. A mikrorégió gazdasági hanyatlását a Habsburgok borexportunkat korlátozó vámpolitikája és az olcsó homoki borok térhódítása tovább mélyítette. A hegyaljai falvak és mezővárosok a válságból való kilábalást a termelési struktúra átalakításával kívánták elérni. A szerkezetváltás nem hagyta érintetlenül a tradicionális tájhasználatot és a tájhasználók életmódját. A táj változása nem csak a szőlőtermelő-övezetet, a vele érintkező szántóföldeket is érintette, az övezethatárok eltolódtak és az integrált környezetátalakító (folyószabályozó és ármentesítő) munkák következményeként a szántóföldi kultúra behatolt a Bodrog- és Taktaköz ártéri síkságára is.

1865-ben a szántó és kert 23%-kal, a szőlő 8%-kal, a rét és legelő 31%-kal, a középhegységi és ártéri erdő együttesen 17,5%-kal részesedett Tokaj-Hegyalja összterületéből. A települések belterületei és egyéb (a korabeli megnevezés szerint haszonvetetlen) területek a borrhégió 20,5%-át foglalták el. A filoxéra néhány év alatt csaknem teljesen (80–90%-ban) elpusztította a szőlőskerteket és -ültetvényeket, amelyek a XVI. század közepétől a gazdasági élet alapágazatát képezték. A több mint 10 000 szőlősgazda létalapja semmisült meg, és munkanélkülivé váltak a helybeli és az 50–80 km-es vonzáskörzetből érkező szőlőmunkások. A szőlőrekonstrukció – a pénztöke hiánya miatt – lassan indult és sokáig tartó folyamat volt, amely átformálta a hagyományos tájhasználatot. A szőlőtelepítés alacsonyabb lejtőszakaszon történt. A régi 250–300 m-es szintről 150 m-re süllyedt a szőlőtermesztés felső határa. A szőlőhegyeken az erdő és az új telepítésű szőlőövezet között egy *parlagsáv* keletkezett. 1913-ban a szőlőrekonstrukció eredményeként a szőlők 5%-ot foglaltak el a hegyaljai települések földalapjából. A szántó területi aránya 45%-ra, az erdő 18,1%-ra növekedett, míg a gyepföldek 23,2%-ra, az egyéb terület-használati formák 8,71%-ra mérséklődtek. A szántó térhódítása a mentesített ártérövezetben, kisebb mértékben a rét és legelőterületeken történt, megszüntetve az ártéri gazdálkodás korábbi gyakorlatát. A XIX. század közepén meginduló és a filoxéravésztt követően felgyorsuló *gazdasági szerkezetváltás a történelmi borvidék jelentős részén megszüntette az ökológiai tényezőkhöz alkalmazkodó, környezeti-művelő racionális tájhasználatot*. Tokaj-Hegyalja hanyatlását – a pozitív kezdeményezések és törekvések ellenére – a XX. században sem sikerült megállítani. 1920-ban – a történelmi Magyarország feldarabolásával – Tokaj-Hegyalja határmenti és gazdasági perifériává vált, elveszítette régi térkapcsolatait, gazdasági és kulturális vonzáskörzetét. Népessége – miután befogadta a Felvidékről és Kárpátjáról érkező menekülteket, valamelyest növekedett, 1941-ben érte el maximumát (94 000 fő). 1944-ben több mint 10 000 hegyaljai zsidó deportálásával a mikrorégió népességét és gazdasági életét tragikus veszteség érte.

A pártállami korszak gazdaságpolitikája (a nagyüzemi szőlő- és borgezdaság kialakítása, az ásvány- és kőbányák fejlesztése, néhány ipari üzem létesítése) átmeneti népességnövekedést indukált. A gazdaságfejlesztés nem volt tekintettel a hagyományokra (a termelési kultúrára) és az agrárium természetföldrajzi alapjaira. A tájformáló és jellegadó szőlőtermesztést – a gépi művelés okán – a magasabb hegyláb felszínekről a sík előtérövezetbe (helyi megnevezéssel a „szoknyára”) helyezte át, s ezzel a *minőségi bortermelésről a mennyiségi termelésre tért át*. A tájhasználati övezetek átrendezésével a XIX. század végén kialakult parlagsáv napjainkra 40–45 km²-re növekedett. A bortermelés a filoxéra előtti-nél kisebb hegylábi és szoknya területen több mint kétszeresére, 250–300 000 (1983/84-ben 350 000) hektoliterre növekedett. A középkategóriába sorolt, de még mindig jónak minősíthető borokat itthon és a szocialista országokban értékesítették.¹⁹

Tokaj-Hegyalján a központilag irányított és szabályozott gazdaságban a *tájpotenciál természeti elemeinek túlhatalomlata a tájháztartási egyensúlyt veszélyeztette*.²⁰ A mikrorégió mezőgazdasági termel-

¹⁹ Pap i. m.

²⁰ Konkolyiné Gyúró Éva: A tájpotenciál és a tájhasználat összefüggései a Zempléni-hegységben. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1990.

se Konkolyné Gyűró Éva megállapítása szerint „nem a termőhelyi tényezők által megszábot optimális területen helyezkedik el: – az optimális szántóterületeken részben szőlő-ültetvények, – az optimális szőlőterületeken részben gyepek és erdők, – a feltétlen gyepterületeken részben szántók, – a feltétlen erdőterületeken részben gyepek találhatók.”²¹ A rendszerváltozáskor tehát ilyen tájhasználati struktúrát örököltünk.

Az 1980-as évektől – a mikrorégió gazdasági stagnálása miatt – csökken a népesség. 2001-ben Tokaj-Hegyalján 82500-an éltek, mindössze 2100 fővel többen, mint száz esztendővel korábban.

Feladatok és remények

A rendszerváltozás után a vidékfejlesztési stratégiák már megjelenítik a hegyaljai borrégió átfogó gazdaságfejlesztését, benne a történelmi dűlők szőlőtermesztésének rehabilitációját. A gazdaság újrászervezésének-átalakításának jeleként az alsó telepítésű (XX. századi) szőlőket több helyen kivágták, az új telepítések (pl. Tokajban a Hétszőlő, Tarcalon a Szarvas-dűlő és környéke) a nagyobb lejtőszögű felszínre kerültek fel. A hagyományos (az ökológiai adottságoknak megfelelő) *tájgazdálkodást, a művelési ágak racionális átrendezését a gazdasági erőforrások hiánya miatt csak hosszú évtizedek alatt lehet majd megvalósítani*. A tehetséges, kitűnő felkészültségű hegyaljai borászok mellett a külföldi bortársaságok, multinacionális cégek is a minőségi bortermelés helyreállítására törekednek. Kezdeti lépéseiket, a történelmi kultúrtájak és az épített örökség helyreállítására tett erőfeszítéseiket modellértékűnek tekinthetjük.

Történelmi kultúrtáj: a károlyfalvai Esztáva szőlőskertjei (Frisnyák Sándor felvétele)

2002-ben az UNESCO a Tokaj-hegyaljai történelmi borvidéket mint egyetemes értékekkel rendelkező területet a *kultúrtáj* kategóriában felvette a *világörökség* listájára. Most, a Tokaj-hegyaljai borvidék *történelmi tájja nyilvánítása* lehetőséget nyújt az integrált szemléletű tájrendezés, szerkezetátalakítás és az örökségvédelmi feladatok megvalósításához.

Az 1989/90-es évek sorsfordító változásai megteremtették az alapfeltételeket ahhoz, hogy ez a páratlan szépségű történelmi kultúrtáj majdan visszanyerje régi gazdagságát és tovább erősítse borainak világhírét.

Frisnyák Sándor – Gál András

²¹ Konkolyné Gyűró i. m.